

József Attila pillanata

Ha a költészet olyan az irodalmi műfajok között, mint zenében a kamarazene, akkor tudomásul kell vennünk, hogy még zenekedvelőben is ritka, aki reggeltől-estig kamarazenét akar hallgatni. Ezt szépen belátva, nagyzási hóbort volna tőlünk, költőktől, ha azt kívánnánk, hogy az olvasók reggeltől-estig verset olvassanak. De azért érnek minket néha kellemes meglepetések. Vannak pillanatok, amikor kiderül, hogy a vers mégis hat, váratlan, szinte érthetetlen módon, rejtélyesen kivájva a maga medrét a befogadóhoz.

Játszik például egy tizenkét éves forma kisfiú a szobában, ahol vendégként ülök. Repülőmodellezik a gyerek. Ami ez esetben azt jelenti, hogy frissen összeeszkábált, hajtogatott papír-röpdösőt szanaszét hajigálja, főleg a fejünkre. Mi, felnőttek, beszélgetünk; valamilyen alkalomból megemlítem, hogy Rilkrét fordítottok, most éppen "A fiú" címűt, azt a gyönyörű, kamasz-nosztalgias verset:

*Én is olyan szeretnék lenni, mint ők,
kik vad lovon szállnak az éjszakába,
kezükből nagy, hullámló-haju fáklya,
a száguldás szelében csapdosó.*

A kisfiú abbahagyja a játékot. Áll. Figyel. És váratlanul kiböki: Jé, ez szép. Aztán tovább hajigálja a papírrepülőket. A fejünkre.

Vagy: összetalálkozom az egyik lakóval a lépcsőházban. Az idős hölgy bevallja, hogy itt a nagyvárosban ő még a gyomnövényt is szereti. Milyen szép a bodzabokor, pedig nem törődik vele senki, meg a pitypang, amikor kisárgul tőle a grund. Hallott erről nemrégiben egy verset a rádióban, ki is kerestette, le is íratta magának. Másnap cédulát dob be ajtómon, rajta a vers, Szép Ernő bűbájos Pitypangja. Csinosan, letisztázza.

Nem is kívánok én többet a versnek. Csak itt-ott egy-egy pillanatot, amikor megálunk, kicsit pislogunk; vagy csodálkozva elmeredünk valahová, mert – érthetetlen módon – megtetszett nekünk egy verssor. Mert ha ezt nem kapja meg a vers, kaphat felolvasó esteket, országos ünneplést, utólagos aranykoszorút, nem kapott eleget. A vers tudniillik a szívünk csücskét akarja. És mert éppen József Attila pillanata van most az évben, éve az évek között, kiválasztok egy verset kötetéből (a szívem csücskéből, ahol ő állandóan lakozik), hogy megálljak mellette.

József Attila
Tehervonatok tolatnak ...

*Tehervonatok tolatnak
 a méla csörömpölés
 könnyű bilincseket rak
 a néma tájra.*

*Oly könnyen száll a hold
 mint a fölzsabadult.*

*A megtört kövek
 önnön árnyukon fekszenek,
 csillognak
 maguknak
 úgy a helyükön vannak,
 mint még soha.*

*Milyen óriás éjszaka
 szilánkja ez a súlyos éj,
 mely úgy hull le ránk,
 mint a porra a vasszilánk?*

*Napszülte vágy!
 Ha majd árnyat fogad az ágy,
 abban az egész éjben
 is ébren
 maradnál?*

A TEHERVONATOK TOLATNAK, ami itt olvasható, nem a híres, nagy, könyv nélkül tudott versek egyike. Miért választottam? Mert mégis olyan, mintha könyv nélkül tudnánk. Valóságos antológia ez a kicsi vers József Attila műveiből, valamint, nem utolsó sorban, az utána következő magyar költészetből is. Színültig van motívumaival, szavalt szavaival, meg azzal, amit mi tanulunk tőle. Mindjárt a cím, a kezdet:

TEHERVONATOK. – Teljesen fölöslegesen elmesélnem, mit jelent a tehervonat-motívum József Attila költészetében, életében és halálában, tudja minden iskolásgyerek. Csak azt jegyzem meg, hogy a vers 1933-ból való, egy évvel korábbi keletű az *Eszmélet* csodálatos, befejező vonat-képénél, amely talán a leghíresebb a sok közül. De ez előtt, ez után is robognak a vonatok a verssorokban, nemcsak egyszerűen azért, mert képük a költő létérzetének egyik summája, hanem mert olyasfajta versformáló ő, aki szereti kipróbálni készítményeit. Nemcsak egyes szókapcsolatokat, de versrészeleteket, kész, kimunkált versszakokat is ide-oda rakosgat költői sakktablójában, ebbe vagy abba a vers-kockába illesztve őket, hogy lássa: melyik a legjobb helyük.

CSÖRÖMPÖLÉS. – A költő lepecsételt szavai közül való. Mi minden csörömpöl verseiben! Csörömpöl a gép, a gyár, az a külvárosi mitológia (realitás), amit ő épített bele a magyar lírába, csörömpölnek az elvont fogalmak, a költő ajkán a szó – de ne higgyük, hogy ez a csörömpölés egyértelmű. A jó és a rossz, a plusz vagy a mínuszjel egyaránt benne foglaltatható. Mint annyi más szavában. A következő sor szemünkbe is ugrasztja az egyik lehetőséget.

BILINCS. – A csörömpölés itt a bilincs felé kanyarítja az asszociációt. Bilincs, rács, börtön: benne is vagyunk József Attila politikai közérzetének legközepében. De nem-

csak a politikumban vagyunk benne (a képzettársítás oly átlátszó fátyola mögött), hanem a kozmoszban is, mindjárt. Emlékezzünk csak: "Hát, amint fölállok, – a csillagok, a Göncölök, – úgy fénylenek fönny, mint a rácsok..." Itt pedig rögtön a bilincs után: "Oly könnyen száll a hold, mint a *fölszabadult*." Úgy látszik, a mi költőnk képzeletében rács és világűr, ég és bilincs ugyanegy lelki kábelre van kötve (plusz-mínusz változatokkal persze), mint, mondjuk Victor Hugónál a tenger és az oroszlán. Egyik képzet hívja a másikat. Nahát, ezt megtanultuk tőle. Már mint a rácsot meg a kozmoszt, meg a kettő összekapcsolását. József Attila utáni költészetünk tele van ezzel a mozdulattal, a földit és a galaktikát egymásbafűzővel, amit nem csak, de nagyrészt tőle tanultunk. Úgy is nevezhetném József Attilát : az első űrhajós költőnk.

NÉMA. – Ez a jelző óriási karriert futott be az utolsó harminc évben. Pályája egyetlen-egységében magam is részt vettem. Ezért csak a fejem egyik felével, a józanabbikkal, vagyok képes elismerni, hogy bizony nagyon valószínű: divatja József Attilától származik. A fejem másik fele meggyőzőhetetlenül, vadul ragaszkodik a jelzőhöz, mint kutya a konchoz, mint legbelső sajátjához, ez az enyém, ne merje senki elvitatni. Attól tartok, vagyunk így néhányan.

MEGTÖRT KÖVEK. – Nem tört kövek, útépítésre való sóderhalmok vagy eldobott törmelékek, *megtört*, törődött, fáradt, alvó, árnyukon fekvő, élő kövek. A kő, az árnyék, az élet világhírű kapcsolata az a bizonyos magános szikla Eliotnál: "Csupán – E vörös szikla alatt van árnyék – E vörös szikla alá jöjj, itt az árnyék" – de a mi köveink ezen kívül a helyükön vannak, mint még soha. Álmukban, csak álmukban, csak háborítatlan, csillogó sötétjükben azonosak önmagukkal. Mikor, hogyan is lehetne másképp a külvárosi éjszakában? Ezt a külvárosi éjt számtalanszor rajzolta, másolta, főleg egy bizonyos versírő-korszak, gyáruvarokkal, kódarabokkal, sőt "darabos szénnel", amely rendszerint "csillében" volt található. Ma már nem így. Hiszen az az éj :

ÓRIÁSI ÉJSZAKA. – Értelmezése legalább háromszoros: történelmi, kozmikus, és halál-éjszaka. Kiemelkedő versszak, amelynek lezuhanó vasszilánkja után váratlan kiáltás következik a versben.

VÁGY! – Méghozzá *napszülte* vágy. A nappali ember nézi ezt az éjszakát, az élet-vágyó, az életakaró. Egyszerre úszik be a versbe a halálérzet – ha már árnyat fogad az ágy – és vele a kérdés: abban az *egész* éjben is ébren maradnál? Van-e még erőd? Akarod-e még ? Vagy nem ?

KÉRDŐJEL, FELKIÁLTÓJEL. – A "napszülte vágy" után felkiáltójel van a versben. Az "ébren maradnál" után kérdőjel. Vagyis az utolsó jel a vers végén a kérdésé. Ami engem illet: én a felkiáltójelnek hiszek mégis. Ébren maradnál? A válasz: igen! igen! igen! Hogy miért merem ezt feltételezni? Nem éppen hurrá-optimizmusból. Hanem azért, mert a versírás, az írás, a művészet, maga a vitalitás. Nincs az az Istentől-embertől elrugaszkodott keserűség, amely ne élne segítene, mihelyt művé, művészi objektummá rögződött. És itt – még – a verset záró kérdőjel enyhe görbületű. Még hallani fogjuk a költőtől, amit az emberiségnek mond: "Nem rettenek születni újra érted, – te kétmilliárd párosult magány!" – De azért ne feledjük a kérdőjelet sem. Mert ott van. Ott van a felkiáltójellel együtt, mint élet és halál, öröm és fájdalom korrelációja az emberben, szétválaszthatatlanul. Ezt az utolsó versszakot, hit és kétely váltóházait, ezt az alap-életérzést, akár így is jelölhetjük:

!! ?? !! ?? !! ? ! ...

Csak hol fejezzük be? Nem is tudom. Talán nem is fontos. Elég, ha egy pillanatra – talán repülőmodellezés közben, talán a lépcsőházban – megálltunk a vers mellett.